

GUSTAV II ADOLF. EN OVERSIGT OVER NYERE FORSKNING

Historisk Tidsskrift, Bind 14. række, 4 (1983)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_14rk_0004-PDF/hto_14rk_0004_78798.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=78798>

pdf genereret den : 28/5-2008

GUSTAV II ADOLF. EN ÖVERSICHT ÖVER NYERE FORSKNING

AF

E. LADEWIG PETERSEN

Med nästen uafvendelig præcision fejres jubilæerne for Gustav Adolfs fødsel 1594 og slaget ved Lützen 1632. I 1932 påpegede Nils Ahnlund i sin stadig værdifulde biografi den fascination, som altid har omgivet Gustav Adolf-skikkelsen; »varken det konfessionella agget, den nationalistiska doktrinarismen eller den historiema-terialistiska omvärderingslusten ha skonat honom«. Men Ahnlund understregede tillige nødvendigheten af at »återvända till hans personlighets vittnesbörd om en enskild mans förmåga att sätta ett märke i tiden. Likgiltig kan den aldrig stå till Gustav Adolf, som vill taga ärlig kännedom om det mänskligt betydande, det genom sin vilja nyskapande i historiens liv«.¹

Også det forgångne års Lützenjubilæum har sat sig spor i flere publikationer blandt hvilke G. Barudios og Livrustkammarens nedenfor gøres til genstand for nærmere omtale,² men med delvis undtagelse af Günther Barudios »politiske biografi« har både personcentreringen og idealiseringen måttet vige for dybtgående og på mange måder grundlæggende studier over den svenske magtstat og dens konsekvenser i den forløbne generation. Allerede 1932 understregede Curt Weibull Gustav Adolfs magtpolitiske motiver: at bryde den danske 'indkredsning', at varetage svenske interesser og at befæste det svenske *Dominium maris Baltici*.³ Mindre kategorisk betonedede den engelske historiker Michael Roberts umuligheden af »at skelne Sveriges krav på satisfaktion fra mere generelle og måske mere ideelle planer til sikring af protestantismen eller til reform af (det tyske) rige«.⁴ Hans store biografiske værk fra 1958, som hvilede både på kildestudier og et dybtgående kendskab til svensk forskning, karakteriseres bedst af undertitlen, 'A History of Sweden, 1611-1623'.

Roberts konkluderede her, »that Gustav Adolf committed Sweden to a position, which in the long run (though not immediately) she could not hope to sustain; and that - after 1626 at all events - his foreign policy represents a deviation from the

¹ N. Ahnlund, *Gustav Adolf den stora*. Sthlm. 1932, s. 363.

² G. Barudio, *Gustav Adolf - der Grosse. Eine politische Biographie*. Frankfurt a.M., S. Fischer Verlag 1982. 723 s., ill. DM 48.00; G. Ekstrand & K. av Sillén, red., *Gustav II Adolf - 350 år efter Lützen*. Sthlm., Livrustkammaren 1982. 111 s., ill.

³ C. Weibull, *Gustav II Adolf*. Scandia VI. Lund 1932, s. 21 f.

⁴ M. Roberts, *The Political Objectives of Gustavus Adolphus in Germany, 1630-32, Essays in Swedish History*. London 1967, s. 101 f.

main lines of Swedish interest«.⁵ Måske lidt overraskende tilsluttede Roberts sig i sine 'Wiles Lectures' 1976 om »The Swedish Imperial Experience, 1560–1718« den ældre, statsidealistiske fortolkning (dvs. Ahnlunds) og distancerede sig fra den nyere forsknings økonomisk-finansielle fortolkning (som Arthur Attman måtte lægge navn til). Hans bog er først og fremmest en studie i 'the making and unmaking of an empire', men understreger også stormagtstidens varige resultater for Sverige.

Det er rigtigt, at Attmans store afhandling om 'Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558–1595' (ledsaget af Sven A. Nilssons vidtskuende anmeldelse) åbnede nye økonomisk-historiske og magtpolitiske perspektiver, som senere forskning – international og svensk – har kunnet bygge videre på.⁶ Samtidig banede Sven A. Nilssons undersøgelse af det konfliktfyldte og ofte dramatiske forhold mellem kongemagt og rådsaristokrati 1523–94 på basis af et vanskeligt bemestret, kameralt materiale nye veje – også for studiet af den tidlige stormagts-tid. Omfattende og grundlæggende resultater er fremdeles siden 1960'erne blevet indvundet gennem det store Uppsala-projekt, 'Sociala och statsfinansiella problemen i 1600-talets svenska samhälle' under ledelse af Sven A. Nilsson, ligesom der må stilles store forventninger til Lund-projektet, 'Sveriges europeisering under 1600-talet' (Under ledelse af Göran Rystad).⁷ Hertil bør føjes den idéhistoriske forskning, som kan knyttes til navne som Lars Gustafsson (1956), Kurt Johansson (1968), Nils Runeby (1962), Kerstin Strömberg-Back (1963) og Ingun Montgomery (1972). Kendetegnende for *Livruskammarens* Lützen-publikation er det netop, at den bevidst har valgt at beskæftige sig med Gustav Adolf-tidens idéhistoriske rammer og statsteoretiske grundlag, og at dens afsluttende afhandling – af professor Allan Ellenius – om 'Gustav Adolf i Bildkonsten' (s. 91–111) stærkt fremhæver den tidsbestemte tolkning i kunst og litteratur og sammenhænge mellem historieskrivning og kunst.

At denne forskning både sagligt og metodisk repræsenterer et nybrud ikke blot i forhold til den idealistiske tolkning, men også til den 'weibullske skoles' klassiske empiri, kræver ingen nærmere kommentarer. Systematisk levnsudnyttelse af det omfattende, kamerale, administrative og idéhistoriske materiale styres meget bevidst af heuristisk teorianvendelse af meget varierende, men altid operationel observans. På denne baggrund virker det med skandinaviske øjne unægteligt overrumplende – eller endda lidt paradoksalt – at den kendte tyske historiker, Günther Barudios karakteristik af den seneste generations svenske forskning (ofte

⁵ M. Roberts, *Gustavus Adolphus. A History of Sweden 1611–1632 II*. London 1958, s. 779 f.; for det flg. jf. HT 81. Kbh. 1981–82, s. 316.

⁶ Jf. HT 76. Kbh. 1976, s. 73–83 og Sv. A. Nilsson i *Scandia XVI*. 1944, s. 175 ff. – Den politisk-historiske del af Attmans afhandling foreligger nu i engelsk oversættelse: *The Struggle for Baltic Markets. Powers in Conflict 1558–1618*. Gbg. 1979; den vil blive præsenteret andetsteds i HT.

⁷ Jf. Sv. A. Nilssons status 1971: *Från krig till fred. Krigsmakt och statshushållning under svenskt 1600-tal. Foredrag og forhandlinger ved det nordiske historikermøde i København 1971*. Kbh. 1973, s. 99–112; G. Rystad, *Sveriges europeisering under 1600-talet: Forskningsprogram*. Lund 1977 (Stencil). Resultaterne af et internationalt seminar på Örenäs i marts 1982 forelægges i G. Rystad, ed., *Scandinavia and Europe: The Process of Integration in the Seventeenth Century*. Lund Studies in International History. Lund 1983.

også tysk) snarest fremtræder som et æselspark; den kræver til gengæld mere udførlig og nuanceret kommentar.

Det kan være vanskeligt at komme helt til rette med dr. Barudios synspunkter. Ikke således, at han repræsenterer et Janus-ansigt, som sætter skel mellem forskning og historieskrivning. For at undgå misforståelse må det straks fremhæves, at hans bog både er kontroversiel og har høje saglige og litterære kvaliteter. Hans stil præges af intellektualitet – befæstet af statsretlige og filosofiske studier – ofte tillige af klassisk og raffineret elegance, som dog undertiden kan slå brat over i banaliteter. Og fra saglige synspunkter kan der ikke være tvivl om, at han behersker den svenske (og i beskedent omfang også dansk) forskning, heller ikke om, at bogen bæres af et bevidst helhedssyn.⁸

Günther Barudio distancerer sig (indl. og s. 649) eftertrykkeligt fra al positivistisk og økonometrisk forskning, som taber mennesket af syne til fordel for illusionen om objektivitet, og som i hans øjne har behersket den sidste generations svenske forskning; »die Beschwörungen der Dogmen des 'Dualismus', des 'Teutonismus', der 'Aristokratieverdammung' oder des Neo-Marxismus verdeutlichen die zusätzlichen Belastungen einer Historiographie, die sich bei der Erschliessung einer Anthropologie sehr schwertut«, føjer han til. Hans angreb på 'lineær positivisme', 'vulgærmarxisme' osv. er bidske, undertiden ubeheerskede, og de er næppe engang altid dækkende. Selv bekender Barudio sig til et hermeneutisk historiesyn, men hans temperamentsfulde angreb må formentlig tolkes som demokratens forståelige frygt for de politiske og sociale konsekvenser af fortidens og nutidens -ismer, et synspunkt, som jo også andre historikere har givet udtryk for.⁹

Barudios ærinde i denne sammenhæng er historieskriverens, men med et klart *credo* til hans didaktiske funktioner. Thukydid og Livius citeres udtrykkeligt, men forf. lægger samtidig vægt på, at historikeren i sin funktion som formidler, revser og pædagog ikke opgiver sine professionelle normer; hans opgave »under mødet med de brudstykker, fortiden har efterladt sig, består i at gøre op med fejl, at finde frem til vurderinger (Urteile) og at udstikke mål« (s. 9). Altsammen under et højt moralsk ansvar og med udgangspunkt i samtidens egne præmisser, specielt dens retsnormer. Uden at diskutere nærmere om retsbevidsthedens indhold er uforanderligt, er det Barudios hovedsynspunkt – med fare for at ende i skabeloner – at »die Macht ist dem Recht unterworfen«.

Uden foreløbig at gå i enkeltheder tjente Gustav Adolfs intervention i trediveårskrigen efter forf.s. opfattelse ikke erobringsformål eller fjendens 'Vernichtung'; dens *ultima ratio* lå i genskabelsen af fred og ret. Interventionen sidestilles (s. 11) udtrykkeligt med William af Oraniens erobring af det borgerkrigshærgede England 1688 og de allierede magters invasion af Normandiet 1944. Tesen hviler dels på forf.s overbevisning om Gustav Adolfs rene, religiøse og moralske normer, som han gentagne gange fremhæver efter indgående diskussion, dels på hans egen

⁸ Til gengæld er noteapparatet (s. 640–99) kompakt og uoverskueligt. Litteraturfortegnelse (s. 700–04) er langt fra udtømmende og yder næppe megen hjælp, selv som 'Leitfaden'.

⁹ Jf. HT 82. Kbh. 1982–83, s. 155 f. og 161 f.

tolkning af 1500-tallets europæiske, statsteoretiske og forfatningsretlige normsystem. Gennem adskillige arbejder siden disputatsen 1973 om 'Das wohlproportionierte Regiment'¹⁰ har han ment at kunne udlede en *trichotomisk* (treleddet) forfatningsmodel, som kendetegnes ved kontraktbunden balance mellem hersker, rådgivere og undersåtter i et retssamfund, som hviler på »integration af etik, ratio og magt« (s. 442).

Den kontraktbundne retsorden/retssamfund giver Barudio etiketten 'libertær', dels som modsætning til absolutismen (herunder den danske enevælde 'monokrati', men også ethvert andet autoritært styre og moderne 'demokratur', som kun ved retlige fiktioner adskiller sig fra despotiet), dels for at markere, at der ikke fører nogen lige vej til den moderne magtadskillelselære og liberalismen. Det tyske rige nåede en sådan 'libertær' balance ved den augsburgske religionsfred (jf. f.eks. s. 391), og den fandt fodfæste i Sverige under mange brydninger mellem Gustav Vasas tid og konsolideringen under Gustav Adolf. Først Habsburgernes absolutistisk-reformkatolske modoffensiv krænkede den 'libertære' balance i Tyskland og retfærdiggjorde, at Gustav Adolf med den 'libertære' balance i Sverige bag sig kunne indlede sin *bellum justum* for at genskabe retssamfundet i Tyskland. Den 'klokkerene' treklange: *pro lege, rege et grege* forklarer for forf., at Sverige blev 'krisemodstandsdygtigt', at Gustav Adolf med beskedne midler kunne nå så vidt, men også at landets stormagtsstatus med næsten nemesi-præget punktlighed brød sammen under den karolinske enevælde 1680–1718.

Barudios tolkning er ingenlunde primitiv, men den rejser en række principielle spørgsmål – som iøvrigt også hans senere analyse af den europæiske 'absolutisme og oplysningstid 1648–1779' (1981); ræsonnementerne kræver en række forudsætninger opfyldt. Først er det naturligvis rigtigt, at læren om den forfatningsmæssige 'fundamentallov' finder fodfæste med forbløffende hast omkring 1600 – den fik blot vidt forskellige udformninger. For Danmarks vedkommende medførte suverænitetsbegrebets (*slotslovs*begrebets) metamorfose i 1500-tallet, at kongen og rådet i fællesskab forvaltede kronens højeste myndighed, under tronvakance alene rådet, som fra 1536 formelt repræsenterede samtlige stænder. Knud Fabricius udmøntede betegnelsen 'dyarchi' for dette forfatningssystem, som – ved vi nu – ikke med nogen naturlovs nødvendighed forudsatte modsætninger mellem kongen og rådet, men netop normalt fungerede i harmoni indtil Christian IV.s tid.¹¹

Det er også rigtigt, at Danmark ved sit elitært aristokratiske *stats- og standssamfundssystem* adskilte sig fra udviklingen på kontinentet og fra den svenske *stænderstat*, som tillod Vasa-kongerne at udmanøvrere rådet ved at appellere til stænderne. Erik Sparres store stridsskrift *Pro lege, rege et grege* repræsenterede et konsekvent retsstandpunkt, men var først og fremmest på vagt overfor fyrsteabsolutismen og fremhævede trods alt, at 'rigets stænder' permanent varetog den højeste retshåndhævelse således, som dr. Barudio – med støtte i bl.a. Kerstin

¹⁰ Se senest G. Barudio, *Absolutismus und Aufklärung, 1648–1779*. Fischer Weltgeschichte 25. Frankf. a.M. 1981. – Anmeldelsen inddrager punktvis synsmåder fra dette værk.

¹¹ K. Fabricius, *Kongeloven*. Kbh. 1920/1971, s. 77 f. – Sit syn på den danske forfatningsudvikling har dr. Barudio uddybet i *Absolutismus and Aufklärung*, s. 159 ff.

Strömberg-Backs studier – fremhæver (s. 50 f., 103, 122–24).¹² Uden at gå ind i debatten om, hvorvidt det svenske rådsaristokrati bevidst attråede den eksklusivitet og magtfulde, som karakteriserede det danske system, fremhæver Barudio, at det svenske råd ikke tilstræbte kontant magtforøgelse (s. 671 med note 76), og at Sverige trods Gustav Adolfs løfter 1611–12 ikke blev en ‘adelsnation’ eller fik en ‘adelskapitalisme’ (s. 125–28).

Barudios korstog mod den ‘dualistiske’ forfatningsfortolkning, som han mener karakteriserer den preussiske historiografi og den ‘lineære positivisme’, kan – bl.a. med Danmark *in mente* – nok forekomme lidt drastisk.¹³ Forbeholdene indebærer – som Nils Runeby konstaterer (Lützen-bogen, s. 85) – ikke, at træk af Barudios ‘libertære’ *trichotomi* ikke optræder i Sverige; i så rendyrket og harmonisk skikkelse, som den fremtræder hos dr. Barudio, ville den blot have gjort Sverige til en anomali i den konfliktfyldte, europæiske sammenhæng. Dertil kan føjes, at bl.a. Sven A. Nilsson og Göran Rystad efter min mening med rette har tillagt ikke blot de dramatiske klimax-situationer, men især de latente konflikter mellem kongemagt og rådsaristokrati en afgørende vægt, som den ‘libertære’ *trichotomi* vilde forflygtige.¹⁴ Runeby – som foretrækker etiketten *monarchia mixta* – fremhæver tværtimod »det konfliktstoff, som är inbäddat« i systemet. Det gælder både det svenske rådsaristokratis program og kongemagtens – og Gustav Adolfs – behændige og nødvendige forsøg på at legitimere konflikterne indenfor dynastiet og med rådsaristokratiet. Magten måtte ikklædes ret, men den krævede netop også overholdelse af nøje afstukne former.

For det andet kræver dr. Barudios argumentation, at man bagatelliserer de kraftanstrengelser, opbygningen og opretholdelsen af ‘militærstaten’ kostede Sverige, ikke mindst i 1620’erne. Uppsalaprojektets resultater dementerer harmonien; det gælder både Sven A. Nilssons og Sven Lundkvists nøgterne resultater (jf. ndfr. s. 203 ff.) og Jan Lindegrens mere kontroversielle, men vægtige bog, ‘Utskrivning och utsugning’ (1980), der affærdiges med kommentaren: »Ökonometrische Gaukelei mit vulgärmarxistischer Bewertungsmassstäben und Ignoranz der übrigen Forschung z. B. im Bereich ‘Absolutismus’« (s. 673 n. 27). Sveriges succes kræver blot tillige en forklaring af, hvorfor Christian IV fejlede, og hvorfor den internordiske hegemonialstrid fra 1630’erne for Danmarks vedkommende forvandlede til overlevelseskamp. »Krieg ist ein Ausdruck der Sünde«, hedder det (s. 331), men dr. Barudio fremhæver (s. 350–52) også Gustav Adolfs »schöpferisches Genius«, de begrænsninger, der lå i, at hærreformerne krævede stadige bevillinger og indirekte, at Christian IV.s felttog 1625–26 var diplomatisk og militært (og ideologisk?) slet forberedt.¹⁵ Uden at gå ind i en diskussion af

¹² Jf. K. Strömberg-Back, *Lagen – rätten – läran*. Bibliotheca historica Lundensis XI. Lund 1963, s. 58 ff. og 338–41.

¹³ Jf. nu også Barudio, *Absolutismus und Aufklärung*, s. 14, 32 f., 190 f., 385.

¹⁴ Jf. henvisningerne i note 26 og G. Rystad, *Med råds råde eller efter konungens godtycke?* Scandia 29. 1962, s. 157–249.

¹⁵ Jf. nu Barudio, *Absolutismus und Aufklärung*, s. 160. – At de militærhistoriske aspekter ikke er uproblematiske fremgår af Knud J. V. Jespersen, *Slaget ved Lutter am Barenberg 1626*. Krigshistorisk tidsskrift 9. Kbh. 1973, s. 80–89; jf. *SejH* VII. 1982, s. 302 f.

Christian IV's traditionelle – men højst problematiske – rolle som militær pauseklovn forudsætter situationen systematisk konfrontation af de to nordiske magters sociale, materielle og politiske potentialer; problemet løses ikke alene ved henvisning til den danske kongemagts magt- og prestigetab efter 1625–26 eller til det danske adelsvældes eksklusivitet under begyndende, økonomiske vanskeligheder og stigende modstand fra den menige adel og borgerstanden.¹⁶

Dr. Barudio systematiserer den svenske udenrigs- og sikkerhedspolitik i et zonesystem, hvis mål – udover den kontinentale 'libertære' balance – var at beherske Østersøen, at neutralisere Danmark og at bryde Sveriges isolation. Midlerne lå i alliancer i et 'ydre ringsystem' af allierede bag ryggen af potentielle eller reelle fjender i det 'indre ringsystem'. Uanset denne tilsyneladende – og lidt overraskende – rationalitet er det en kendsgerning, som nok kræver overvejelse, at de to skandinaviske magters hegemonialkonflikter først hvirvles ind i det internationale konfliktmønster i 1620'erne, i en skala og i et omfang, som gjorde konflikterne menneskeligt og materielt ulige mere ressourcekrævende end før, og som fører begge magter ind i strukturelle kriser – som først absolutismen blev istand til at løse med hårdhændede midler, men blot uden at der skal lægges nogen determinisme heri. Andre forskere har mere end antydnet Vestmagternes materielle og politiske interesser i at udnytte de skandinaviske konflikter til i den kritiske situation 1625 at inddrage deres ressourcer i opgøret med de spanske og østrigske Habsburgere.¹⁷ Et synspunkt, som påny forvandler magt til ret, men som i det mindste bør overvejes – uden at sluges råt.

Ikke så få internationale principper brydes, alle – stadig uden determinisme – med absolutistisk løsning som den eneste farbare vej: Hegemonialbegreber (spanske eller franske); europæiske ligevægtsidéer, som den westfalske fred lagde en spæd og sart grund til, og som krævede et mindstemål af gensidig respekt; eller konflikternes åbenlyse afkonfessionalisering efter 1625. Med rette fremhæver dr. Barudio, at 1600-tallets ydrepolitiske tankebaner beherskedes af 'geometriske' eller 'aritmetiske' skabeloner, og han fremhæver ligeledes oftere argumentationen til indvortes brug for at 'almenvellet' krævede krigen, desværre uden at fordybe sig i en egentlig analyse. Bag facaderne aner man i aktmaterialet som en konstant faktor og som argumentationsfigur nøglebegrebet *necessitas extrema (urgens) rei publicae* (Jf. s. 489 og 622–24), Gustav Adolfs *ratio* eller med Christian IV.s pen: 'Rigens højeste fornødenhed' – statsræsonbegreber, som hurtigt blev forvandlet til fyrstelige reservatanliggender, men som nok kunne fortjene en dyberegående analyse i europæiske perspektiver.

Anmeldelsen har nødvendigvis måttet holde sig til de bærende elementer i bogens konstruktion og har måttet forbigå mange sider af dr. Barudios righoldige bog. Som helhed må man dog nok med fuld anerkendelse af forf.s. idealistiske – moralske og retlige – intention og integritet, af hans vilje til konsistent syntese og af

¹⁶ G. Barudio, *Absolutismus und Aufklärung*, s. 160–63.

¹⁷ H. G. Koenigsberger, *The Habsburgs and Europe 1516–1660*. Ithaca & London 1971, s. 231; G. Parker, *The Dutch Revolt and the Polarization of International Politics. Spain and the Netherlands, 1559–1659*. London 1979, s. 73 ff.; jf. ScJH VII, s. 310 f.

hans mange stimulerende indfaldsvinkler konstatere, at bogen på mange måder er blevet en elegant, men også problematisk abstraktion – en idealernes apoteose. På den anden side vælger *Livrustkammarens* jubilæumspublikation ligeledes – med överintendent Kerstin Holmquists formulering – at behandle »Gustav Adolf-gestalten sedd med samtidens och eftertidens ögon« og at anlægge »skilda aspekter på den ideologiska bakgrunden, som styrt Gustav II Adolfs handlande« (s. 5). Det gælder ikke mindst Kurt Johannessons, Ingun Montgomerys og Nils Runebys afhandlinger, som alle behandler Gustav Adolfs og hans samtids idéstrukturer, men med klar bevidsthed om, at der er tale om nødvendige argumentationsrammer, og om den sociale og politiske baggrund.

Ligesom Runeby betoner Kurt Johannesson i sin afhandling om 'Gustav Adolf som retoriker' (s. 11–30) den politiske betydning af *eloquentia* og formelt konsistent argumentation, men også af den indflydelse, den nederlandske filolog og stasteoretiker Justus Lipsius – med Johan Skytte som formidler – øvede på Gustav Adolf og fra 1620'erne på den politiske undervisning – ekscersits, om man vil – ved Uppasala universitet i 'forvaltningsstatens' og 'militærstatens' tjeneste.¹⁸ Retorikken gjaldt ikke blot forberedelsen af krigen på kontinentet, men også den »diskutabla legitimiteten gentemot den polska grenen av Vasahuset, (som) var Gustav Adolfs Achilleshæl« (s. 20) og Karl IX.s blodige opgør med rådsaristokratiet.

Det er denne tråd, professor Ingun Montgomery tager op fra en anden synsvinkel i sin afhandling om 'Gustav Adolf och religionen' (s. 61–77). Allerede i sin disputats 1972 kunne hun påvise, at Karl (IX) ved at sammenkalde et kirkemøde i Uppasala 1592 og ved at knytte sin argumentation tilbage til Västerås *arvförening* 1544 og Gustav Vasas testamente 1560 (som forudsatte en luthersk regent) kunne optræde som *custos ecclesiae ex officio* og kunne tilsidesætte Sigismunds arvekrav uden at krænke det svenske statsretlige system.¹⁹ Legitimitetskonflikten kompliceredes naturligvis af hertug Karls opgør med rådsoppositionen 1594–1604 og måtte stadig beskæftige Gustav Adolf: *Ille faciet*.

Også Ingun Montgomery betoner nemlig Johan Skyttes indflydelse som Gustav Adolfs lærer (s.63), understregningen af det lutherske *officium*, som fyrsten måtte forvalte for at opretholde en legitim samfundsorden, og som undersåtterne måtte underkaste sig, skønt de hver især selv havde et jordisk *officium*. Karl IX.s konfessionelle holdning karakteriseres som evangelisk-humanistisk, men krydret af en arv af national konservatisme fra Gustav Vasas tid. Gustav Adolf selv præges i stigende omfang af militant legitimering, både historisk og aktuelt, selvom han af økonomiske og politisk-militære hensyn måtte acceptere en pragmatisk tolerance

¹⁸ At Lipsius' hovedværk (*Politiorum sive civilis doctrinae libri sex*, Leyden 1589) også har været kendt i samtidens Danmark ved vi, selvom Knud Fabricius først nævner ham i forbindelse med Rasmus Vindings forfatningsudkast i 1660'erne; K. Fabricius, *anf. arb.*, s. 251, 259–61; K. Banning, Justus Lipsius. Kbh. 1975, s. 11 f., 55–57 og 61 note 26; jfr. nu også den moderne analyse af forfatningsdiskussionen i Danmark hos Leon Jespersen, *Aptare se tempori summa est prudentia. Undersøgelser over de statsretlige brydninger i Danmark i 1500- og 1600-tallet*. (Utr. licentiafhandling, Odense 1983).

¹⁹ I. Montgomery, *Värjostånd och lärostånd. Religion och politik i meningsutbytet mellan kungamakt och prästerskap i Sverige 1593–1608*. Upps. 1972, s. 83 ff., 396 f.

overfor calvinister og reformerte (s. 68–71). Ejendommeligt er det, at Skytte efter en karriere som sekretær i Karl IX.s hertugelige kancelli først 1592 begav sig på sin uddannelsesrejse og først 1603 vendte tilbage som Gustav Adolfs lærer; påfaldende også, at Justus Lipsius først i sit politiske programskrift 1589 understregede fyrstens ret til *inspectio* og *tuitio* over kirken og til at afgøre synodebeslutningers overensstemmelse med den hellige skrift.²⁰ Den protestantiske fyrstekirke havde spillet en rolle siden 1520'erne, men dens funktioner aktualiseredes åbenbart af begivenhedsforløbet i flere tyske territorialstater (Pfalz, Hessen) og af territorialfyrsternes voksende magtfulde. Den luthersk farvede *officium*-debat satte naturligvis også sine spor i den danske debat, men fik ikke samme kritiske karakter som i Sverige – takket være det danske *dyarchi*?

Spørgsmålet om den evangeliske fyrstes pligter og ret fører direkte frem til argumentationen for Sveriges indgriben i trediveårskrigen. Ingun Montgomery understreger udtrykkeligt Gustav Adolfs konsekvente påberåbelse af sit kald, men også hans fire betingelser for at kunne påtage sig denne *bellum justum*, udover den legitime øvrighedspligt krigsførelsens karakter af forsvarskrig, dens klart afgrænsede mål og pligten til at begrænse dens skadevirkninger for civilbefolkningen (s. 71–73). Krigen gjaldt forsvaret mod den habsburgsk-reformkatolske offensiv, og den gjaldt befrielsen af de evangeliske områder i Tyskland, genskabelse af religionsfredens balance. På dette punkt nærmer Ingun Montgomerys analyser af den svenske argumentation sig således Barudios accept; hun accepterer selv oprigtigheden af Gustav Adolfs overbevisning og advarer (i modsætning til Sverker Arnoldsson) mod at forveksle 'bönedagsplakaternes' systematiske indoktrinering med moderne propaganda (s. 73).

Man kunde indvende, at krigen på kontinentet først 1621–25 klargjorde omfanget af den kejserligt-ligistiske overlegenhed og at tilsvarende indoktrinering felttog ikke forekommer i Danmark, selvom Christian IV – bag lukkede døre – konsekvent argumenterede med 'rigens højeste fornødenhed' overfor rigsrådet, ikke blot spildte guds ord på Ballelars, men også betinget af det danske forfatningssystem.²¹ Bemærkelsesværdigt er det da, at den religiøst farvede 'krigspropaganda' indledes efter Gustav Adolfs kroning og Stolbovafreden 1617 i forbindelse med det forestående opgør i Livland med kong Sigismund (s. 67 ff.; jf. Kurt Johannesson, der tværtimod understreger propagandaens »allt mer systematiska karaktär«, s. 20). Skarpere betoner Kurt Johannesson (s. 22) Gustav Adolfs formelt korrekte, men bevidste manipulation overfor råd og stænder. Majestæten fulgte nok Skyttes råd – tålmodigt at vente med at bekende kulør, indtil forhandlingsparterne havde udtømt deres argumentation *pro et contra*; men rigsrådets frihed »at diskutera och opponera var... mycket av en chimär«, især fra 1626. Oppositionen eroderes systematisk, og rådets struktur omformes – ironisk

²⁰ K. Fabricius, anf. arb., s. 55 f. og 94; K. Banning, anf. arb., s. 40 f.; jf. I. Montgomery, anf. arb., s. 37 ff.

²¹ Jf. ScJH VII, s. 293 f. – Til gengæld synes Ingun Montgomery at overse den (mulige) dansk-svenske propaganda-infiltration i Tyskland fra 1628; D. Böttcher, Propaganda und öffentliche Meinung im protestantischen Deutschland (1628–1636). Archiv für Reformationsgeschichte 44. Gütersloh 1953, s. 181 ff.

nok samtidig med, at det danske råd måtte sætte Christian IV under finansiell administration.

Det er muligt, at den bevidste koncentration omkring Gustav Adolf-skikkelsen ikke helt yder Skandinaviens begyndende 'europæisering' fra 1620'erne fuld retfærdighed. I sin fine afhandling om 'godh politie och regemente' (s. 79–88) fremhæver professor Nils Runeby nok påny det ideelle, men konfliktfyldte balancesystem under kongelige auspicer, men distancerer sig som nævnt fra Barudios harmoniserende 'libertets'-model til fordel for Gerhard Oestreichs finansielt betingede 'magtstat', selvom han også med Øyvind Østerud advarer mod at bringe absolutismen på en enkelt formel. Dynamiken ligger i statsmagtens angreb på gamle, sociale, økonomiske og politiske sædvaner og privilegier uden, at den selv endnu fuldbyrder den totale disciplinering af samfundet (således som H. G. Koeningsberger senest har betonet).²²

'Gustav Adolf som fältherre' behandles suverænt af rigsarkivar Sven Lundkvist, som udover sine egne studier i store træk følger Michael Roberts udlægning af 'den militære revolution' 1560–1660 (s. 47–60).²³ I modsætning til Moritz af Oranien, hvis militære reformer 1590–1610 slog fejl, forsåvidt som han ikke formåede at bringe den spansk-nederlandske krigsførelse udover stillings- og belejringsstadiet, lykkedes det Gustav Adolf ved sin pragmatisme og eksperimenter at skabe både den bevægelighed og slagkraft, som blev afgørende for slagene ved Breitenfeld 1631 og Lützen 1632. Men Lundkvist betoner tillige eskaleringen af arméernes størrelse med Breitenfeld som knudepunkt, et synspunkt, som først og fremmest må have gyldighed med en svensk målestok. 1621–29 var de svenske hære i Livland og Preussen støt vokset fra 17.800 mand til 26.500; i februar-marts 1632 kunne kongen disponere over 108.500 mand (overvejende hvervede tropper) og i november over 149.200 (s. 49).

Allerede Roberts nærmede sig dette synspunkt, som Geoffrey Parker – lidt overdrevet? – senere har tillagt afgørende vægt fremfor de strategiske og taktiske nyskabelser.²³ Det er indlysende, at krigsførelsen på kontinentet i hvert fald fra 1625 krævede langt større mobilitet end det spansk-nederlandske opgør havde kunnet opnå, men den rejser samtidig behovet for strategisk og finansielt betingede baseområder – hvis betydning Lundkvist fremhæver (s. 57) – og logistiske krav til marchliniernes forsyningsmuligheder, til provianteringsmulighe-

²² G. Oestreich, *Ständetum und Staatsbildung in Deutschland. Geist und Gestalt des frühmodernen Staates*. Bln. 1969, s. 277–89; jf. nu også K. Krüger, *Die ständischen Verfassungen in Skandinavien in der frühen Neuzeit*. Zeitschrift für historische Forschung 10. Bln. 1983, s. 129–48; Ø. Østerud, *Absolutismen som statsbygning*. Studier i historisk metode XVI. Oslo 1981, s. 133–50; H. G. Koeningsberger, *Die Krise des 17. Jahrhunderts*. Zeitschr. f. hist. Forsch. 9, s. 143–65. – Koeningsbergers argumentation viderefører J. H. Elliotts betoning af den ekspanderende statsmagts anmasselser mod privilegier og sædvaner og af de deraf følgende konflikter, som statsmagten endnu ikke mestrede.

²³ M. Roberts, *The Military Revolution, 1560–1660* (1955) og *Gustav Adolf and the Art of War* (1958). *Essays in Swedish History*, s. 195–225 og 56–81, her især s. 202 ff.; G. Parker, *The military Revolution, 1560–1660 – a Myth? Spain and the Netherlands*, s. 93 ff. – Parkers antagelse af (s. 85), at Nördlingen-slaget 1634 rejser tvivl om holdbarheden af Roberts' tese er derimod næppe holdbar, bl.a. fordi Lundkvist viser, at Tilly og Wallenstein tog ved lære af Gustav-Adolf; jf. også G. Rystad, *Vem vållade Nördlingenkatastrofen 1634? Vestenskaps- Societetens i Lund Årsbok 1958*.

derne og til sikkerheden af linierne bagud – et synspunkt, som til gengæld næppe tilgodeses tilstrækkeligt.²⁴

Man kan naturligvis beklage, at bogens rammer ikke har kunnet give plads til en selvstændig behandling af det centrale spørgsmål om finansieringen af krigsførelsen. Men med rette fremhæver professor Sven A. Nilsson i sin fornemme afhandling om 'militærstaten i funktion' (s. 31–46) forøgelsen af beskatningen siden Karl IX, udskrivelsen af nye skattetyper, stramningen af statsmagtens kontrol med befolkningen, udnyttelsen af minedriften, bortforpagtningen af naturalieskatter og afståelsen af krongods ved salg eller mod afgift (s. 31). Ligeledes fremhæver han (s. 43 f.) nødvendigheden af lettelser i udskrivningen af skatter og mandskab under krigen på kontinentet således, at kontributioner fra krigsskuepladsen og subsidier trådte i stedet, men også således at lempelserne og krongodssalgene først og fremmest kom adelen til gode efter Gustav Adolfs død. Rammerne tillader blot desværre ikke perspektivering af disse synspunkter; thi selvom reformerne revolutionerede krigsfinansieringen og gjorde den kontinentale krig mulig, løste de ikke finansieringsbehovet.

Meget klart redegør Sven A. Nilsson for krigsorganisationen, Gustav Adolfs organisation eller reorganisation af den nationale hær fra omkring 1620 med udgangspunkt i eller udnyttelse af middelalderens *militia*-forskrifter. I modsætning til Danmark – hvis finansielle formåen måske nok overbetones (s. 33) – kunne Sverige ikke i krigstilfælde mobilisere en hvervet hær, men med rette fremhæves det dog, at langvarig og besværlig krig med lejetropper lammede Danmark; det gælder jo både syvårskrigen, Kalmarkrigen og kejserkrigen. Meget morsomt anføres det, at Karl IX – altså inden opstillingen af den danske militærs 1614 – delte Christian IV.s despekt for danske tropper; »haver juten intet främmande folk, så skrämmar han intet många med sine egne«. Det er naturligvis rigtigt, at stående, hvervede eller udskrevne hære fulgte i sporet af de nye nationalstater, men endnu på det tidspunkt, der her er tale om, må den professionelle, hvervede hær nok stadig anses for mest 'moderne' og funktionel; disciplinering, træning og ubetinget lydighed spillede jo en afgørende rolle for Gustav Adolfs reformer. I det danske standssamfund blev en stående hær af hvervede tropper – som Knud J. V. Jespersen har fremhævet – blot tillige et uløseligt forfatningsmæssigt og finansielt dilemma.²⁵ I den svenske standsstat kunne allerede Karl IX i 1610 få stænderne »att gå med på en omfattande knektutskrivning« (s. 33).

Med stor nøgternhed – og støttet til egne og Jan Lindegrens studier – skildrer Sven A. Nilsson de rystende konsekvenser af udskrivningen af soldater og bådsmand, som i 1620'erne nærmede sig »en nære nog bottenskrapning af landets resurser« (s. 45). Allerede i krigsårene i Preussen 1626–30 udskrives der årligt 10.-

²⁴ M. vanCrefeld, *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambr. 1977, s. 12–17, som dog helt bygger på Roberts.

²⁵ K. J. V. Jespersen, Rockstroh, *Christian IV og den nationale hær*. Militærhistorisk konference '77, Arbejdsgruppe II (Stencil); om den danske krigsfinansiering *SeJH VII*, s. 288–90, 301–10. – Udviklingslinien fra *militia* til stående hær kan Nilsson naturligvis støtte til André Corvisiers grundidé (*Armies and Societies in Europe, 1494–1789*. Bloomington & London 1979).

-15.000 mand, og de samlede tab – overvejende på grund af sygdomme – i krigsårene 1621–22, 1625–29 og 1630–32 opgør Nilsson til ca. 50.000 mand (og tallet »är inte tillagen i överkant«) af en samlet befolkning på godt 1 mill. mennesker (s. 36–38 og 40). Intet under, at både udskrivningen og finansieringen måtte kræve indrømmelser og reformer; allerede 1630 er den nationale andel af hæren bragt ned på knapt 60% af 75.000 mand, og 1631–32 opgør Sven Lundkvist de 'värvade förband' til ca. 80% af arméen i Tyskland (s. 49; hvortil dog af sikkerhedsgrunde kom meget betydelige (svenske?) garnisoner i hjemlandet, i Livland og i Preussen). Til gengæld bør det nok også tilføjes, at Sverige med undtagelse af Kalmarkrigen og den skånske krig og i modsætning til Danmark aldrig selv blev krigsskueplads.

Som det vil fremgå lægger Sven A. Nilsson afgørende vægt på krigsførelsens befolkningsmæssige konsekvenser og statsmagtens stramning af grebet om befolkningen, hvorimod de 'finanssociologiske' virkninger – negative eller positive – skydes i baggrunden. Ligeledes, at han med rette understreger Gustav Adolfs andel i den militære opbygning og 'reaktion mot systemskiftet 1611' og på den anden side Axel Oxenstiernas ansvar – skønt rådsaristokrat – for administrationsreformerne (s. 31).²⁶ Begrænsningen ligger i anvendelsen af 'militærstats'-begrebet; »mätt i termer av militarisering är det hela tiden fråga om en militärstat, där krigens och krigsmaktens krav prioriteras, och där deras tillgodoseende leder til genomgripande samhällsförändringar«, skriver Sven A. Nilsson (s. 45). Han accepterer Charles Tillys tese, at krig var den udslaggivende faktor i den nyere tids 'nation-building', og han understreger (s. 31), at Sverige kan opfattes som mønstereksempel på »den dåtida militärstat« og dennes konsekvenser.

Analyseapparatet er i høj grad funktionelt fra de synspunkter, Sven A. Nilsson anlægger. Begrænsningerne ligger ikke så meget i, at militariseringen af det svenske samfund – som senest Ingvar Elmroth og Gunnar Artéus har vist²⁷ – rækker udover krigsperioderne, men mest i, at militærstatsbegrebet næppe helt kan indfange de finanssociologiske virkninger af beskatning, krigsførelse, bureaukratisering, diplomati og hofholdning eller virkningerne af statsmagtens disciplinering af befolkningen i Europa i 1600-tallet. Heller ikke 'skattestats'-begrebet forekommer mig længere helt dækkende, fordi det ikke karakteriserer de bagvedliggende processer helt; mest tilfredsstillende er nok Nils Runebys terminologi, *magtstaten* som overgribende ramme omkring den lange serie af strukturelle kriser og materielle, ideologiske og politiske forandringsprocesser, som karakteriserer 1600-tallet.

Sammenfattende dokumenterer *Livrustkammarens* Lützen-publikation – med den bevidste begrænsning, som ligger i emnevalget – altså ikke blot den moderne svenske forsknings videnskabelige standard; at man kan iagttage nuanceforskelle i

²⁶ Jf. Sv. A. Nilsson, Reaktionen mot systemskiftet 1611; 1634 års regeringsform; Axel Oxenstierna och regeringsformen 1634. Scandia XX. 1950 og X. 1937; Från förläning till donation, SHT 1968.

²⁷ I. Elmroth, För konung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900. Bibliotheca historica Lundensis L. Lund 1981; G. Artéus, Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige. Militärhistoriska studier 6. Sthlm. 1982.

synspunkter og vurderinger forringer naturligvis ikke bogens kvaliteter. Den demonstrerer netop, hvor langt det siden 1932 har været muligt at nå ved en intensiv og veltilrettelagt forskningsindsats omkring et emne af central betydning. Uppsala-projektet har brudt nye veje, og Lund-projektet giver nye impulser til studiet af Skandinaviens europæisering i 1600-tallet.